

О.О. БАКЛАЖКО

УДК 061:93(477.51-25)«19»

БАЗАРНА ТОРГІВЛЯ В ПОВСЯКДЕННИХ СТРАТЕГІЯХ МЕШКАНЦІВ ЧЕРНІГОВА В 1943-1945 РР.

У статті розкрито роль базарів в повсякденному житті мешканців Чернігова. Зображені стратегії виживання, які реалізовувало населення в умовах недостатнього і нерівномірного споживчого забезпечення в воєнний час на звільнених від окупантів територіях.

Ключові слова: базари, торгівля, споживання, карткова система.

В статье отражена роль базаров в повседневной жизни жителей Чернигова. Показаны стратегии выживания, реализованные населением в условиях недостаточного и неравномерного потребительского обеспечения в военное время на освобожденных от оккупантов территориях.

Ключевые слова: базары, торговля, потребление, карточная система.

The article reflects the role of markets in the daily life of the inhabitants of Chernigov. The paper shows the survival strategies that implement the population in low and uneven consumer support in wartime on the liberated territories from invaders.

Keywords: bazaars, trade, consumption, rationing.

Велика Вітчизняна війна внесла суттєві корективи в повсякденне життя радянського суспільства. На визволених територіях найважливішою проблемою в стратегіях виживання населення стає задоволення потреб в харчуванні і товарах першої необхідності. Обмеженість державного постачання створювала суттєві перепони на шляху задоволення цих потреб і змушувала місцеве населення шукати додаткові джерела для власного забезпечення. Чернігів був містом, яке істотно постраждало під час окупації. Це надає проблемам постачання населення особливої актуальності. Досліджувана проблема досі не стала предметом спеціального вивчення. В останні роки історики все більше уваги звертають на історію повсякденності радянського суспільства воєнного часу. Зокрема, Т.В. Вронська проаналізувала

проблеми життя та побуту міського населення на визволеній території України в період Великої Вітчизняної війни [3]. П.М. Бондарчук дослідив особливості релігійного життя пересічних городян в умовах воєнного часу [1]. І.В. Перехрест окреслила збитки, завдані окупантами здоров'ю населення та всій системі медичного обслуговування [21]. Л.В. Ковпак узагальнила відомості про соціально-побутові умови життя населення України у повоєнний період [17]. О.Д. Ісайкіна детально описала побут і дозвілля городян у 1945-1953 рр., приділивши особливу увагу повсякденним практикам [14]. Проте, більшість з цих робіт лише побіжно окреслили стратегії виживання городян на звільнених територіях у 1943-1945 рр. Окремі аспекти повсякденності чернігівців цього періоду висвітлено в роботах А. Карнабіді

[16], М. Яцури [26], І. Єдомахи [27], В. Леуса [18], В. Руденка [23] та В. Сапона [24]. Головну увагу автори зосередили на процесах відбудови міста та відновлення міської інфраструктури. Натомість, залучення нових документів та тогочасної місцевої періодичної преси уможливило занурення у повсякденні реалії повоєнного Чернігова.

Чернігів був звільнений від окупантів 21 вересня 1943 р. і в місті, як і на решті звільнених територіях СРСР, було запроваджено нормоване постачання продовольчими та промисловими товарами. Через пріоритет забезпечення потреб фронту в тилу склався значний дефіцит товарів. До звільнених територій продукти надходили не систематично і зі значним запізненням. Метою введення карткової системи було забезпечення населення мінімально гарантованим набором товарів за чітко встановленими державними («пайковими») цінами (хлібом, борошном, крупою, макаронами, цукром, м'ясом, рибою, одягом, взуттям, білизною, сірниками, милом тощо). [19, с. 16-17]. Диференціація постачання населення в залежності від професійної категорії (робітники, службовці, утриманці або діти до 12 років) та за сферою зайнятості спричинила нерівномірне забезпечення населення. Картки отоварювали за гроші, а тому рівень забезпечення продуктами напругу залежав від рівня заробітної плати, пенсії, допомоги або стипендії. Продуктовий набір за картками складався з мінімально необхідних товарів і задовольняв лише фізіологічний мінімум. В умовах дефіциту поширеною стала практика заміни зазначених в картках товарів на інші (свіже м'ясо та рибу на консерви тощо). Забезпечення харчами залежало від кількості цих карток у родині, адже дорослі безробітні громадяни забезпечувалися лише картками на хліб. На звільнених територіях не було налагоджено ефективного функціонування державної торговельної мережі, яка була покликана реалізувати той асортимент продуктів, який можна було

придбати за картками [4, с. 643-646]. За таких обставин, особливого значення набув пошук додаткових джерел харчування. Дефіцит харчів, одягу, взуття обумовлював спосіб життя городян на звільнених територіях – люди постійно знаходились у пошуку засобів до існування.

За обставин, що склалися, базар, як місце продажу та обміну товарів, багато в чому стає джерелом постачання товарів першої необхідності. В Чернігові базарів було три – Центральний і два невеликі на околицях – П'ятиріжжя і Лісковицький [10, арк. 46]. В умовах воєнного дефіциту ціни на базарах були зависокі. У вересні 1943 р. 1 пуд (16 кг) жита коштував 350-400 крб., 1 пуд пшениці – 500 крб., 1 пуд ячменю – 250-300 крб., 1 літр олії соняшникової – 600-650 крб., 1 літр молока – 24-40 крб., 1 кг сиру – 75 крб., 1 кг масла коров'ячого – 475-500 крб., 1 кг яловичини – 75-130 крб., 1 кг свинини – 130-200 крб., 1 фунт сала – 300-450 крб., 1 курка – 140-230 крб., 1 десяток курячих яєць – 55-120 крб., 1 кг свіжої риби – 100-150 крб., десяток картоплин – 8-15 крб. тощо [10, арк. 42-44, 46-47]. Зарплата працівників на підприємствах (державних, міської управи, кооперативних) в 1943 р. в середньому складала 265 крб. [8, арк. 20]. Після звільнення міста і до 1945 р. спостерігалася чітка диференціація заробітних плат. Так, заробітна плата робітників і службовців промисловості впродовж року коливалась від 253 до 301 крб., будівництва і монтажних робіт – від 214 до 330 крб., сільськогосподарських підприємств – від 183 до 247 крб., залізничного транспорту – від 468 до 556 крб., водного транспорту – від 343 до 491 крб., автогужового та іншого транспорту і вантажних робіт – від 235 до 316 крб., зв'язку – від 268 до 314 крб., торгівлі, заготівлі і виробництва продовольства – від 213 до 254 крб., громадського харчування – від 197 до 238 крб., комунальних підприємств і житлового господарства – від 275 до 323 крб., кредитних та страхових установ – від 427 до 460 крб., освіти – від 442 до 529 крб., охорони здоров'я – від 352 до 434 крб.,

державних та громадських установ – від 388 до 427 крб., інших галузей – від 222 до 275 крб. [11, арк. 5; 12, арк. 57, 59, 61, 63, 65, 67, 70]. З таким розміром заробітної плати городяни не мали змоги систематично купувати необхідні продукти на ринку. Крім того, податки на 20-25 % зменшували розмір зарплати [4, с. 643].

Базарні площі міста були не облаштовані і торгівля на них організовувалась переважно стихійно. На центральній базарній площі Чернігова в перші післявоєнні роки мало було столів і ларів. Продаж товарів провадився переважно з рук або з возів. Відсутній був санітарний нагляд за продуктами, що продавались, особливо за молоком і м'ясом. Не було встановлено певних місць для продажу окремих продуктів. Мешканцям доводилось блукати по всьому ринку у пошуках необхідного товару. Там, де продавали молоко, можна було натрапити і на тютюн, і на насіння, і на моркву. На весь базар були лише одні ваги для зважування продуктів, біля яких завжди збиралася велика черга [2, с. 2].

Центральний базар в 1943–1945 рр. працював до 18 години, що створювало певні незручності для робітників, у яких робочий день тривав до 18–19-ї години. Відтак, часто виникав вечірній стихійний ринок за межами базарної площі: «Рівно о 18 годині помічник коменданта чернігівського центрального базару обходив площу з краю до краю, старанно свистів і сповіщав, що пора кінчати базар. Ларі нашвидку припиняли торгівельні операції, павільйони порожніли, столи очищались від молочних продуктів, фруктів, овочів. Зникали кошики з насінням, мішки з морквою. День організованої базарної торгівлі закінчувався. І починався новий базар. Тут же, на тротуарах, біля коробки зруйнованого універмагу, створювався вузький коридор. По краях його вишикувались кошики, мішки, відра, глечики, тарілки з молочними продуктами, овочами, фруктами, насінням і махоркою. Люди тиснулись, повз цей базар швидко проносились машини, снували підводи,

здіймалася курява. Пил вкривав продукти. О 18–19 годині службовці і робітники повертались з роботи додому. Їх попит і поспішали задовольнити ініціативні і винахідливі торговці, що створювали імпровізований ринок біля передчасно закритого базару». Після таких фактів торгівля на базарах і у ларях та на спеціально відведених столах була подовжена до 20 години, а торгівлю поза межами ринку заборонено [5, с. 2].

Базари стають певним культурним феноменом, де панувала «торгашна психологія» – обмін або продаж чогось давали можливість отримати щось необхідне. Брак товарів та їх висока вартість створили особливу субкультуру «торгівлі без грошей»: продукти, картки, одяг ставали своєрідною валютою. Люди вимінювали цінні речі або пайкові продукти чи самі картки на необхідні товари, хоча офіційно товарообмін на ринку суворо заборонявся. Поширювалася спекуляція, коли куплене по державних цінах, тут же перепродувалось дорожче [22]. Винахідливі господині готували страви (котлети, холодець, форшмаки, супи, борщі) і продавали їх, щоб хоч якось заробити. Часто-густо ці страви були приготовлені з недоброякісних продуктів, тому офіційно їх продаж заборонявся. [7, арк. 17]. Безробітні городяни продавали продукцію, вирощену на городах [6, арк. 28], а безпритульні часто торгували краденим [14, с. 82].

Отже, у повсякденному житті мешканців Чернігова після звільнення території міста від окупантів і до завершення війни базари відігравала важливу роль. Нормоване постачання товарами, дефіцит продуктів та одягу змушували шукати додаткові джерела життєзабезпечення. У таких умовах базари, з одного боку, стали місцем купівлі-продажу та обміну необхідних товарів, джерелом додаткового харчування, а з іншого – привносили у повсякденність людей різноманітність, яка заповнювала значну частину дозвілля городян.

Список посилань

1. Бондарчук П.М. Релігійне життя населення України (сер. 1940-х – сер.1980-х років) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Петро Миколайович Бондарчук; Інститут історії України НАН України. - К., 2011. - 526 арк.
2. Впорядкувати базари // Деснянська правда. – № 63. – 29 березня 1944. – С. 2.
3. Вронська Т.В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943?1945 рр.) / Т.В. Вронська. – К.: НАН України, Інститут історії України, 1995. – 83 с.
4. Вронська Т. Обличчя визволених міст України після окупації і життєві стратегії городян (1943-1945 рр.) [Електронний ресурс]. / Т. Вронська, С. Гальченко. – Режим доступу: <http://www.histans.com/LiberUA/978-966-00-1162-5/18.pdf>.
5. Два базари // Деснянська правда. – 1944. – 28 серпня. – № 171. – С. 2.
6. Держархів Чернігівської області, ф. П.-470, оп. 5, спр. 235.
7. Держархів Чернігівської області, ф. Р.-90, оп. 3, спр. 16.
8. Держархів Чернігівської області, ф. Р.-3001, оп. 1, спр. 40.
9. Держархів Чернігівської області, ф. Р.-3001, оп. 1, спр. 59.
10. Держархів Чернігівської області, ф. Р.-3001, оп. 1, спр. 136.
11. Держархів Чернігівської області, ф. Р.-5226, оп. 5, спр. 12.
12. Держархів Чернігівської області, ф. Р.-5226, оп. 5, спр. 13.
13. Заболотна Т.В. Повсякденне життя населення Києва в роки нацистської окупації 1941-1943 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Тетяна Володимирівна Заболотна; Інститут історії України НАН України. - К., 2008. - 259 арк.
14. Ісайкіна О.Д. Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період (1945–1953 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ісайкіна Олена Дмитрівна. – Київ, 2006. – 240 с.
15. Історія міст і сіл Української РСР. Чернігівська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 697 с.
16. Карнабіда А.А. Чернігів: Архітектурно-історичний нарис. – 2-е вид., перероб. і доп. / А.А.Карнабіда. – Київ: Будівельник, 1980. – 128 с.
17. Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України у другій половині ХХ ст. (1945-2000 рр.) / Л.В. Ковпак. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. – 250 с.
18. Леус В.М. Чернігів. Погляд через століття / В.М. Леус. – Київ: «Мистецтво», 1990. – 168 с.
19. Любимов А.В. Торговля і снабження в годы Великой Отечественной войны / А.В. Любимов. – М., 1969. – 231 с.
20. Нариси української популярної культури / [За ред. О. Гриценка]. - К.: УЦКД, 1998. – 760 с.
21. Перехрест І.В. Медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення України та їх ліквідація у період відбудови (1943-1950 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Перехрест Ірина В'ячеславівна; Черкаський держ. технологічний ун-т. - Черкаси, 2007. – 291 арк.
22. По нашій області // Деснянська правда. – 1945. – 16 жовтня. – № 204. – С. 4.
23. Руденок В.Я. Чернигов: из века в век / В.Я. Руденок. – Чернигов, 2007. – 48 с.
24. Сапон В. Вулиці старого Чернігова: історико-краєзнавчі етюди / В. Сапон. – Чернігів: Деснянська правда, 2007. – 128 с.
25. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: Українська Радянська Енциклопедія імені М.П. Бажана, 1990. – 1007 с.
26. Яцура М.Т. Краєзнавчі матеріали з історії Чернігівщини / М.Т. Яцура. – К., 1968. – 169 с.
27. Яцура М.Т. Чернігів: Короткий історичний нарис / М.Т. Яцура, І.І. Сдомаха. – Київ: Радянська школа, 1958. – 136 с.

